

ГРЕКОПИСЕМНЕ (КАРАМАНЛІЙСЬКЕ) ТЮРКСЬКЕ НАРОДНЕ ОПОВІДАННЯ “ШАХ ІСМАЇЛ” (ОДЕСА, 1912 р.): СПАДКОЄМНІСТЬ АВТОХТОННОЇ ТРАДИЦІЇ ТА ВАРІАТИВНІСТЬ

Серед тюркських рукописів та стародруків українського походження, що належали християнам-тюркофонам Півдня України, віднайдених нами в архіві Центру досліджень Малої Азії (КМАСп) м. Афін, – доволі цікавий з огляду на контамінацію автохтонних тюрко-іранських (мусульманський Кандагар та Хінд) та новітніх, “православних” мотивів текст народного оповідання про шаха Ісмаїла (Odesa. Ηεκταυετὶ Σαχ Ισμαηλ γιανι Σαχ Ισμαηλιν ταριχι τεβελλιουδ βε τερπιγеси ιλε μουτεαδδιδ. Ελληνικον Βιβλιοπολειον εν Οδησσω. 1912 //ΚΜΑΣΠ no. 520 [Ηεκταυετὶ Σαχ Ισμαηλ... 1912]). Караманлійська література як величезний масив різноманітних за жанрово-стилістичною приналежністю рукописних та друкованих текстів літературно-писемною турецькою мовою стала об’єктом каталогізації та опису від початку ХХ ст. [Balta 1987; Дмитриев 1928], проте проблема її вивчення як цінного історичного, літературно-фольклорного та лінгвістичного джерела стала на порядку денному лише в останні десятиліття [Дрига 2007; Sertkaya 2004]. Разом з тим комплексні міждисциплінарні студії караманлійської спадщини зусиллями міжнародних проектів розпочато лише в останні кілька років [Dryga, Türkçenin... 2007; Dryga, Ukraina’daki... 2007]. Тексти народних тюркських оповідань, видрукованих караманлідікою в Північному Причорномор’ї, ніколи не були предметом порівняння з уснопоетичними варіантами походженням з Анатолії та Азербайджану, отож залишається нез’ясованим, яку роль відігравали народні тюркські оповідання в житті православного тюркофонного населення Криму, Одещини та Приазов’я, яку відмітну, “місцеву” обробку вони діставали. Відповідь на ці питання дозволить провести, по-перше, практичну ідентифікацію книг, якими користувались православні тюркофони на території теперішньої України, по-друге, проаналізувати мовний зріз початку ХХ ст., по-третє, визначити усталеність автохтонної традиції та міру варіативності тюркського фольклору стосовно тюркомовної православної спільноти. Таким чином, основними завданнями статті є транслітерація, переклад тексту, визначення мовних рис та сюжетно-стилістичних інновацій у варіанті тексту.

Як відомо, час створення турецьких народних оповідань – XVI–XVII ст. [Batur 2005, 24]; до II половини XIX ст. вони передавались усно, проте найбільш популярні твори передавались у рукописах; разом з тим з появою літографії народні оповідання видають невеликими тиражами, а з I половини ХХ ст. – друкарським способом. Саме до останніх належить наш примірник оповідання. Романтико-пригодницький характер оповідання свідчить про його авторське походження: ймовірно, хтось із авторів переніс оповідання з чужого літературного середовища, згодом вони пройшли “етап фольклоризації рідною мовою” [masal.m-publish.ru]. Головним мотивом і зачином як у караманлійському, так і оригінальних турецькому та азербайджанському оповіданнях, є відсутність у шаха Кандагара нащадків. Тут у пригоді стає “старець” – дервіш [Arjomand 1981, 31–32]. Слід зазначити, що на момент формування оповідного сюжету його тип є єдиним, до кого дослухаються ватажки напівкочових туркменських племен, що не визнають постанов та оподаткування османської адміністрації, кажучи: “Фірман – падишаха, а гори – наші” [Sümer 1992, 75]. Постать “деде” – дервіша, що не визнає зваб амбітного сьогобічного світу, виникає як “deus in machina” на поворотних митях оповідання. Так, на сцену виходить персонаж, зарані встановлений поетичною традицією, адже саме нею встановлено художній інвентар фольклору. Це оповідання має виражений національний колорит: “любовна історія” ашика – шаха Ісмаїла. Творчість майстрів попередніх поколінь виробила відносно стійку тематику, сюжетні схеми, художні образи, поетичні звороти, навіть поетичні формули, стійкі епітети, порівняння, метафори, ритми, типові звукові повтори, інші елементи поезики, при тому що для кожного жанру вони були відмінні.

Обидва оповідання – і караманлійське, й азербайджанське – мають однакове струк-

турно-стильове оформлення: зміст викладено прозою, почуття героїв – у віршовано-пісенній формі. Вироблені традицією стилістичні та композиційні прийоми, з одного боку, сприяють запам’ятовуванню художніх текстів, а з другого – полегшують їхню переробку і створення нових текстів та імпровізації.

Сюжет класичного оповідання (зустріч на ловах із дочкою туркменського бей Гюлізар, битви з Арап-Озенгі) при збереженні автохтонного хронотопу зазнає змін, “наближується” одеськими православними видавцями до потреб місцевого читача у тому вигляді, у якому його уже, ймовірно, передавали в усній традиції в Криму та Малій Азії.

Текст оповідання розпочинається канонізованим зачином (для казки: бір заманда бар екен, бір заманда йок екен; для оповідання: оповідачі мовлять, що...). Порівняно з піснею оповідання менш швидко підлягає впливу нової тематики, тому особливо віршовані частини записані більш старим писемним варіантом османотурецької мови. Як відомо, більш сприйнятливим для новацій є реалістичний тип оповідання, проте навіть в оповіданні літературного походження, яким є “Шах Ісмаїл”, сюжет “заінтелегізований” до потреб початку ХХ ст. (розширено деталі вступної сторінки – моління падишаха, вихід із візиром “у народ” [Осак 1996, 207–209], інтерполяції з почутого в інших літературних творах в інтимно-ліричну поетичну частину та еротичні мотиви оповідання), що покликано у вишуканих імпресіоністичних формах збуджувати зацікавлення Сходом і орієнтальними мотивами. Певна “фривольність” поведінки дівчини-туркменки, що, здавалося б, мусила викликати негативне сприйняття турецького читача, є так само даниною радше фольклорній, аніж літературній традиції, адже саме “на південному сході Анатолії (додамо – й у туркменських кочових племен) трапляються мотиви порушення традиції заборони зустрічі закоханих до весілля” [Боратав, Elçin 1988, 85].

Вивчення фольклорних цінностей зовсім неможливе без врахування біографічного та творчого обличчя їхніх носіїв та оповідачів і відносних “хронологічних” меж оповідання. Проте в караманлійському оповіданні час є віддаленим, “казковим” і невідчутним. Розмірений ритм голосу, постава, використання малих форм фольклору – прислів’їв, примовок, повір’їв – визначають прозаїчну частину оповідання і є найменш тривкими. Це внутрішньо призупиняє епіку оповіді, полегшує її архітектоніку, проте несе очевидні сліди казкового стилю [Сказки и легенды... 1936, 11–20]. Стилістичними кліше є народження дитини, сина, через дев’ять місяців та дев’ять днів, примовки: “А ми перейдемо до нашого героя” тощо. Проте постійні формули, пов’язані з пісенним виконанням дестанів (на кшталт “узяв саз та мовив”, “послухаймо, що мовив”), тут опущені.

Одразу ж намічене мотивування розгортання сюжету: казкові появи чарівника-дервіша, що дає благодать народження нащадка падишахові, обряд випробування та ініціації – відповідно зростання шехзаде у мороці підземних сутеренів та вирушення на лови за долею, віщий сон, що провіщає кохання, перешкоди на шляху єднання закоханих тощо. Почасті оповідання, так само, як і авантюрний роман, будується за способом налізування епізодів, із чималою кількістю епізодів другорядних (мандри падишаха тощо). Сам герой майже нейтральний – пригоди набігають на нього, він не винен у їхньому виникненні. Шукаючи об’єкт свого чарівного кохання, він вряди-годи зупиняється на рік, одружуючись та дістаючи вірних помічниць у боротьбі. Нанизування таких епізодів триває кількаразово, отож кінцівка не пов’язана із сюжетом органічно, залишаючи місце кільком проміжним фіналам оповіді.

Оповідання відзначає ще один, не менш звичний спосіб побудови – кільцевий, – коли один сюжет включає в себе інший, так званий вставний. Вставні епізоди відіграють композиційну роль, усе оповідання, наче казка, саме на них і побудоване. Вставні епізоди саме і є формою розгорнутого інакомовлення, з якого породжується багатовимірність оповідання. Так, дискредитують себе як батько-шах, так і мати Ісмаїла. Ідеальні ж риси приписано “ображеному” ашику – шахові, що за допомогою войовничих красунь нарешті посідає трон. Відголоски дуалізму несе протиставлення двох образів старої баби – помічниці дівчини та злої матері. Поетичною традицією диктується введення одного, доволі частого, елемента композиції – сили, котра з’являється іззовні, що сприяє розвитку сюжету. Такою “вирішальною” силою є непереборність у зв’язі дружини шаха Ісмаїла Арап-Озенгі. Значну роль відіграють зазвичай у народному оповіданні

літературної основи міфічні персонажі. Проте демонологія над темою караманлійського оповідання практично не панує; йому властива інша риса – наявність сакральних чисел (7 років до виходу шехзаде на світло та ім'я наречення, дев'ять місяців дев'ять днів визрівання в утробі тощо). Всі числа є елементами стилістики, тоді як число 3 – кількість дружин-чарівниць героя – стає відчутним елементом композиції. Триразові повторення у віршах визначають саме тканину поезії. Домінує авантюрна побудова сюжету, часта гіперболізація, на арену висунуто міф, авантюра розвивається переважно на незвичному географічному тлі. Персонажі майже позбавлені індивідуалізуючих рис, тут відчутний значний вплив традиційної перської поетики [Morgan 1994, 116].

Караманлійське оповідання відрізняється від класичного азербайджансько-турецького сюжету тим, що вплив поетичних канонів у ньому відчутно менший, відсутні звичайний поетичний зачин (фасил) та кінцівка (тойлама), спрощено синтаксис та полегшено лексику. Воно реалістичніше, багатше на індивідуальні характери, має більшу гаму нетрадиційних для перського тексту ситуацій. Демонологія майже відсутня, проте сюжет передано з використанням старих канонізованих прийомів. Насамкінець слід підкреслити, що оскільки фольклор будь-якого народу поєднує в собі відлуння минулого та голос сьогодення, то, розсуваючи рамки традиції і частково її використовуючи, караманлійське середовище Півдня України початку ХХ ст. народило з оповідання зі старим сюжетом дещо видозмінене оповідання, пристосоване до нової географії та нового соціального середовища, проте з даниною старій мовній та стилістичній традиції.

Пертев Наїлі Боратав вважає, що народні турецькі оповідання написані південно-східним діалектом Анатолії, що увійшов до народної оповідної традиції в Туреччині, і навіть ашики інших регіонів походження використовували цей діалект [18:10]. Проте писемно-літературна турецька мова караманлійського оповідання рис такого діалекту не містить (див. опис рис діалекту у: Л. Карахан [http://xetayi.blogspot.com/2003_10_01_archive.html 58, 61, 93]).

Орфографія та мовні особливості перекладеного тексту: в орфографії розведені с та ш (σ та ζ, напр., з ζ написано kiouneş, imiş, baş, sikilmiş, derviş, hoş, besden sonra, bahşiş, beş; проте з σ – şah, çeşme, şimdi, padişah тощо). Разом з тим подекуди спостерігається сплутування s / ş (derviş / dervis; так само у рядках поруч: devrisiz та dervişiz). Так само залежно від позиції в слові розрізняються й, і та и, напр. devî, проте perdesi. Збережено написання старої норми в акçe vîrteki т.п. За допомогою у передано звуки /g/, /ğ/ та /y, й/, напр. vardığında, yiatsi. Звук /ç/ виражено за допомогою ts /ç/. Статус b / p – не вияснений (позиційно немотивований).

Закон сингармонізму голосних та приголосних (оглушення) на письмі не відображається, збережено старі норми передачі на письмі: 1) гармонія голосних: elma vegoup; kioutougoup / kiotirip; 2) одзвінчення / оглушення приголосних: diourliou: bildikden sonra, birlikde, bakdiki. Внаслідок прогресивної асиміляції голосних спостерігається діалектне уподібнення за рядом, напр. minasir. Спостережено випадіння напівголосного, зокрема в інтервокальній позиції та перед сонорним, напр. yeir, komayiasin; і навпаки, досить рідкісне для турецької мови явище появи приголосного у звукосполученні -str-, напр. kistragin. Вживання поруч tzadirin onoune kelip та tzitirlara nazar edip (bakar iken) справляє враження сплутування внаслідок асиміляції регресивної. Поодинокі й дисиміляції голосного, можливо під впливом напівголосного /й/: tokouz aiy tekouz kioun; а також метатеза: bir devrisiz (чи випадкова?). Двічі повторено форму *олюджен сонна* – після смерті. Відсутність паралелей не дозволяє визначити, чи є це автоматичною помилкою, а чи свідченням автоматизму переписувачів / друкарів при передачі турецької мови. Теперішній актуальний час представлено афіксом на -ior (*дуріор*, проте на письмі знайшла відображення розмовна норма oğlan kelio – афікс теперішнього часу -io).

Використання як власне тюркських прислів'їв kaş kere doltouk bosandık, kan ter itçine battı – упрів, аж піт очі заливав; так і османотурецьких образних моделей: yiedi yierden temenna edip, 'el pence divan, Ayine-i devran ne souret gösterir, insallahou tealia, bou minval ouzere karar eylediler тощо. Список, з якого переписано караманлійський текст, швидше за все був зроблений доволі рано – про це свідчать класичні моделі та здебільшого перські, а також рідше арабські запозичення, що уже навряд чи вживались у розмовній

тюркській мові XIX – початку XX ст., напр.: gavianler, badehou, deraxab, taam edip, Xouda, mevlaten ihsan, bou minval ouzere – в тому ж дусі, maxfi yierde – в прихованому місці, didari – обличчя, manendin – схожий, şioule – вогонь, erkek taiy zouhour ider – з’явиться лоша та ін. Наразі нам невідоме походження форми олдем (олдем). Можливе запозичення (калька) зі слов’янської мови: edna bir devgisiz – я один собі дервіш.

Таким чином, досліджене караманлійське оповідання “Шах Ісмаїл” за мовними характеристиками не наближається до південно-східного анатолійського діалекту, що властиво для мови більшості народних турецьких оповідань, а має ознаки літературно-писемної мови кінця XIX – початку XX ст., хоча й переписане з очевидно пізнішого оригіналу. Разом з тим мова оповідання загальнодоступна, стилістичною особливістю є усталені народно-поетичні образи та насиченість мовними кліше, що наближає його до жанру народної казки.

Вивчення інших регіональних варіантів оповідання, публікація продовження його українського перекладу становлять подальшу перспективу цього дослідження.

ЛІТЕРАТУРА

Дмитриев Н.К. Материалы по османской диалектологии. Фонетика “карамалицкого” языка // **Записки коллегии востоковедов при Азиатском музее Академии наук СССР.** Том 3. Вып. 2. Ленинград: Издательство Академии наук СССР, 1928.

Дрига І.М. Карбована в камені караманлідика Кападокії // **Східний світ**, 2007. К., № 1.

Сказки и легенды татар Крыма. Запись текста К.У. Усеинова. Алушкинский государственный дворец-музей. Фольклорный сборник № 1. Госиздат Крым. АССР, 1936.

Arjomand Said A. Religious Extremism (Ghuluww), Sufizm and Sunnism in Safavid Iran, 1501–1722 // **Journal of Asian History**, XV, 1981.

Balta Evangelia. **Karamanlidika. XXe siecle. Bibliographie Analytique.** Athenes, 1987.

Batur, Suat. **Açıklamalı – Örneklі Türk Halk Edebiyatı.** İstanbul: Altın Kitaplar Y., 2005.

Dryga Iryna. Türkçenin tarihinde Anadolu, Selanik ve Ukrayna Kırım Azak Karamanlıcası // **BAL-TAM Güney Doğu Avrupa Kongresi.** Zagreb, 11.2007.

Dryga Iryna. Karamanlı yazılı edebi geleneğinin tarihi üzerine: Ukrayna’daki eserler // 14. **KIBATEK Edebiyat Sempozyumu. Gagauz Kültürü.** 6–10 Ekim 2007. Moldova, Kişineu.

Dryga Iryna. Ukrayna’daki Karamanlıca Yadigarları: Türk Dili tarihine ve araştırma perspektiflerine dair // **ICANAS – 38. Bildiriler.** Ankara, Eylül 2007.

Elçin Şükrü. **Halk Edebiyatı Araştırmaları.** Ankara, 1988.

Karahan, Leyla. **Anadolu Ağızlarının Sınıflandırılması.** Ankara, 1996.

Memmedov, Ezizağa. **Şah İsmayil Hatayi.** Azərbaycan CCP Elmler Akademiyası Neşriyatı, c. I, Bakû, 1973.

Morgan David. **Medieval Persia.** London, 1994.

Ocak Ahmet Yaşar. **Türk Sufiliğine Bakışlar.** İletişim Yy., 1996.

Sertkaya Osman F. Grek Harfleriyle yazılmış Anadolu Karamanlı Ağzı Metinleri Üzerine // **Journal of Turkish Studies. Türklük Bilgisi Araştırmaları** (Günay Kut Armağanı). Edited by: Şinasi Tekin & Gönül Alpay Tekin. Vol. 28 / II, 2004.

Sümer Faruk. **Safevi Devletinin Kuruluşu ve Gelişmesinde Anadolu Türklerinin Rolü.** TTK Yy., 1992. *Некисаєї Шах Ісмаїл ґані Шах Ісмаїл ґив тарихі теβελλиουδ βε терπигеси ιε мouteαδδιδ. Ελληνικον βιβλιοπολειον εν Οδησσω.* Odesa, 1912 // KMASP NO. 520.

<http://www.masal.m-publish.ru/story/07-01.html>

http://xetayi.blogspot.com/2003_10_01_archive.html

Додаток 1

Hikaye -i Şah İsmail ile G*ülüsar hanum²

Ravianler şöile rivayet iderler ki ‘Acem ülkesinde Kandahar şehrinde bir azim padişah var idi, bounoun düngyade asla zourieti yiogidi.

Bir kioun Padişah sabah namazını kılıp, badehou yierine otouroupda hanım Soultan eline endam ainası alıp Padişahın karşısında dourourken, Padişah bir kere ah edip başını salladı, ‘Oldem hanım Soultan dedi efendim ne demek olsoun ki siz dahı ah çekermiz: elhamdoulillah ne eksiyimiz var; Padişah yine ah çekip – kerçek bir eksiyimiz yiok amama şou dounyiade bir evladım olmadı ki b’en ‘oldioulden³ s’ onra tahtıma otoura idi, işte bou idi hatırıma kel’ en,

bounoun içoun ah çekerim, ‘öldem hanım Souldan – bou dounyia dir adama derd oloup, amma dermanda bouldounour, bir kioun seyixaxata çıkarsınız, b’elki derdinize çare bouldoursounouz, ‘öldem Padişah – Vezir kielsin deyi emr eyleip, Deraxab Veziri çaldouyounou bildikden s’ onra ‘elbed benim gıdırılar, Vezir kielip yiedi yerden temenna edip ‘el pence divan tourdou, Padişah – var çarşıdan iki kat dervisan hırkası (s. 4) al, – vezir daxi alıp keldi, şimdi Padişah Vezire ei Lala bou kiün senin ile seyiahata çikalım bakalım ‘Ayine-i devran ne souret gösterir dedi bounlar xırkaları keyip sarayından kalkıp yiola revan oldoular, Padişah Vezire – kel bou çesmeden aptest alıp iki rıkap/b namaz kılalım, biraz taam edip yiolumouza kidelim, o çesmeden aptset alıp namaza mesgoul oldoular, Padişah sağına soluna selam verdi bakıp kiördü ki yanında bir derviş dourior Padişah – ey derviş sen bourada ne kezersin, derviş – Padişahım biz seyiahız kezeriz deyiou dzevap itdi – ey derviş benim Padişah oldouğoumou neden bildin; derviş dedi, bou koulounouz boundza vakıt seyiahım giormediğim ser-endzam kalmadı kaç kere doltouk bosandık, senin Padişah ve yanındakının vezir oldougounou bilmez ise, yiazık benim dervisligime – Padişah, aman derviş sen benim Padişah ve bounoun vezir oldougounou bildikden sonra elbed benim derdimede derman oloursoun – derviş biz edna bir devrisiz derdide dermanda veren Xoudadır degince, heman Padişah – aman derviş Mevlaten ihsan dedikde, o” vaht derviş tagarçığına el vouroup Padişaha bir elma veroup al Padişahım tou elmayı ve xareme vardığında yiatsi namazını kıldıkdan sonra, elmayı soyiasın ve o” elmanın yiarısının kendin yeip yiarısını xanoum Souldana yediresin, ve hem senin ahırda bir maxir kıstragin vardır ona veresin, ve o” kice birlikde yiattığında insallahou tealıa tokouz aiy tekouz kioun (s. 5) tamamında senden bir erkek evlad ve maxir kıstrakdan bir erkek taiy zouxour ider, lakin ben kelmeyince ismini komayiasın, ben kendim koyiacığım deyi bou minval ouzere karar eylediler, o vakıt Padişah elini cebine koyiou verdise biraz akçe virmek niyetinde iken bakdiki ne derviş var ne kimse var.

Xeman Padişah oradan kalkıp sarai’na kitdi aksam oloundca yiatsi namazını edip, badehou elmayı soimaya başladı, elmanın kabougounou seyış b/padiya verdi tenbih eiledi sou kabouğou maxir kıstraga ver ve yanındaki kır atı koi’ver, ve yiarısını xanoum Souldan yeip yiattılar, tokouz ay tokouz kiounde Padişaha bir erkek evladı keldi, o vakıt kıstrakda bir erkek taiy togourdou. Padişah gayet sevniip çok fakırlere baxış eyledi, simdi bounlar Saxzadeyi beslemeye başladılar, bir sene iki sene vel xasıl yedi yiasına girip çocuklar ile oinadığı vakıt çocuklar bouna adsız bey derler idi. Bir goun Saxzade kendinin adı olmadığını canı sıkılarak validesine gelip – benim ismimi niçoun komadınız, anası oğul baban bilir ona sor dedi. Saxzade heman babasına gelip ifade eyledikde, padisax oğloum sen bana bir dervisten ximmet oldoun, o derviş bourayia kelmeyindze ben sana isim koyiamam dedi, Padişahın yanında olan ritzal ou kibar – Padişahım derviş dediyin bou gioun bourada ise yiarın sourdadır kim bilir nezeman kelir. Padişah bounların sioziouniou makboul kioroup Saxzadeyi (s. 6) oradan alıp bir minasip isim komak içoun mousadereye başladılar, varin benin Saxzademe okoumak yiazmak içoun bir xodza bouldoun deyiou emr eyledi, onlarda Daniel isminde bir xodza aloup Padişaha tçıkartılar – ei hodza, benim saxzademe okouyioupyiazdırmalısim. – Daniel emr eç(f?)entimizin amma Saxzade dounyia yiouzounde okouyamaz dzevap idindze, Padişah – dounyia yiouzounde bir evladım var nitzoun okouyamaz tzevap idindze xeman axretde mı okour, Daniel – xaır efendim oile deyil yer altında, aiy ve kiouneş yiouziou kiormez bir maxzen yiaptırırsın Saxzade o vakıt okour, tçounki bir maxfi yierde okoursa, bir sei kiourmeyip dersine mesgoul olour dediler’ öldem Padişah yer altına bir maxzen yiaptırdı, Saxzadeyi doa ve sena ile o mekiana brakdılar xodza Daniel Saxzadeyi okoutmaya başladı, bir sene iki sene tamam on iki yiasına kadar okouyioup dzoumle ilmi tahsil eyledi, bir kioun Saxzadeye tamam gietirdiklerinde et yerken ağzına bir kemik geldi xeman Saxzade ağzından kemiği tçıkayıp yiokarı atdığından tepe dzamina kelip dzam kırılıp kiounesdir içterou keldi, Saxzade başladı kiounesi toutmak içoum tçabalamayia ve pek tçok oğraşıp kan ter içterine battı, birde xodza içterı kirip Saxzadeyi kan tere batmış kiordoukde – Saxzade kioulesedzek bir sei bouldamadınımı; Saxzade – aman xodza dzanın pek sıkıldı beni biraz dışarı tçıkır; Xodza daxi pek eyi deyip sarain kapousouna (s. 7) bir alia sandalığğa kioutouroup Saxzadeyi orayia kiotirip otourdoular simdi Saxzade dort tarafa nazar edip bakarken kiordioui kapsından bir avdci, elinde şahın ve arkasında bir tazı ile keliridi adcaba bou ne imiş deyiou dikkatıle bakariken xodzası – Saxzadem bouyiouroun mekianımıza kidelim, Saxzade pek eyi kidelim amma bende babamdan boile at saxin ve tazı isterim deyindze, xodza Daniel baş oustoune bouyiouroun mekinımıza kidelim Sax babana soilerim deyip maxzene dondouler.

'Anden Daniel Padisahın houzourouna tçıkıp Saxzadenin tcevaplarını bir bir ifade eyledi (bou esnade Saxzade 16 (?) yiasında idi) oldem Padisah vezire emr eyledi ki ritzalı kibar kendisi toplasın simdi bounlar dzem oldoukda Padisah – benim Saxzademin tzanı sıkılmış oda kidedcek ve bou vesileile souna (şuna) bir isim koyialım deyip Saxzadeyi orayia ketirirler, iste bounlar bir munasip isim ouzerinde meşveret itmekde iken birde o derviş dikildi, padisah hoş besden sonra derviş – padidaxım³, Saxzadenin ismini (Sax 'İsmaıl) ve tayin adı (Kamer taif) olsoun deyip kaip oldou padisax bahış virmek itzoun dervisi tzok aradı isede bir diourliou boulamadılar' simdi padisah Sax 'ismaile on beş dane minasıp adamlar verinki onlarile ava kidip eylesinler değindze, anıde varıp 30 yiğit bouloup ketirdiler, bounlar o kidze nereye kidedzeklerini mousadere edip, ertesi giounou alağ ve senlik ile ava tçıkıdılar bounlar tamam 20 kioun (s. 8) ava kezip, bir tzesme basına keldiler. Sax 'ismaıl dort tarafa nazar edip bakar iken karsısında bir dağ kioroup – ei kartaslar ben yiarın bou kiorounen dağa kiderim sizde ğayrı yerlere kidin, ve oradan kalkıp yerlerine kaldılar.

Sax 'İsmaıl o kidze askın toulousounou kırklar elinden nouş eyledi, imdi bounlar sabax erken kalkıp o tzesmeye daxın oldoular, ve her biri bir tarafa kidip avdetlerinde yine tzesmenin basına dionmeye kavlı ou karar etdiler, biz kelelim Sax 'İsmaile. Sax 'İsmaıl atına binip o kiorounen dağa tçıkıp dort tarafa nazar ederek, kiordou tağın edeğinde bir kiouzel yiaıla var ve bir bouyiouk sou akar ve souyioun kenarında bir dzeiran otlanır, xeman Sax 'İsmaıl taziyi saldı, tzeiran katzar tazı kovalar, Sax 'İsmaıl ardları sıra kosarıken tzeiran bir tzatırın itzine kirdi Sax 'İsmaıl tzadırın onoune kelip ve tzatırlara nazar edip bakar iken kiordou bir kiouzel kız tzatırdan tısarı tçıkıdı, kızda kiordou tzatırın onounde bir kiouzel oğlan tourouyior oğlanı kiordouğı gibi asık oldou Sax 'İsmaılda kiordouğı gibi oda asık oloup, orada dousoup baıldı, simdi kız bakdı ne yiapsın tzatırın yanına bir kotzakarı oloup kız ona yialvarır aman valide bizim dzadırın onounde bir kiouzel oğlan kelio orata diousioup bailmış aman nine kel sounou atına bondirip yerine yiollayialım, zira anam babam kardasım kelip benden zan iderler deyip yiakası toutousdou isede kiozounou bir dourlou oğlanın ouze (s. 9) rinden ayıramazıdı, tzounki o kidze kız ouv(r?)yasında Sax 'İsmaıli kiormuş idi, Oldem kotzakarı – kızım bounoun iladzı kioksiounioun bendlerini tzozioup kiozoune siouresin o vakit ayılır zira yialımız senin memelerin ona sifadır, kızın akli perousan oloup ve kioksiounou atçıp oğlanın yiouzoune siousouverdi oğlanın akli basına kelip medznoun gibi dort tarafa bakıp kıza bounları dedi:

Katzirdım tzeiranı getemedim ben

Nakiaksi kiusterir nouti diđari

Beni gark eyledin ask deryiasına

Gioureyiğe saldım atesi nari.

(A. kız) Nitze bin avtzılar kezer bou tağı

Sahinin kekliğe salta var yiourriou

Nitsin gark olmousoun ask deryiasına

Bir zeman enkine salta var yiouriou.

(S.'İs.) Manendin bouounmaz ei kaş ou keman

İoldiouriou askın hitz vermez aman

Yianağın şioulesi nax ile tepan

San ki sioule verir semse kamere.

(A.kız) Sesinden bioulbioule oksadım seni

Bioulbioul seta verir sınar kiafesin

Yiar senin itzoun attım rikap perdesi

Yiouzoumden bir bouse alta var yiorou.

(S.'İs.) 'Elvan elvan olmous kiourdoum kendini

Desti zer-nisandır setef tırnağı

Elmas dzevaxir kioksiounou kiouriou

Atzilmiş kioreim satri mermertaş...

Оповідання про шаха Ісмаїла та Гюлізар ханум

Оповідачі оповідають так, що в країні персів у місті Кандагарі був рішучий падишах, у нього у світі зовсім не було проблем.

Одного дня, здійснивши ранковий намаз, падишах усівся на своє місце, а жона-султанша, узявши до рук фігурне люстерко, стала навпроти падишаха, той зітхнув та похитав головою, Олдем ханим султанша сказала: пане, що то значить, що ви зітхаєте:

слава Богу, чого вам ще бракує; падишах же, знов зітхнувши (відповів): справді нічого не бракує, але в цім світі не було в мене нащадка, щоб, після того як я вму, посів мій трон, – ось те, що спало мені на думку, тому я зітхаю. Олдем ханим султанша мовила: цей світ – людині на біду, але знайдеться й порятунок, одного дня поїдете в подорож, може, й знайдете розраду вашій біді. Тоді падишах наказав, щоб прийшов візир. Зразу ж по тому дізнавшись, що його кличуть, (...) візир прийшов, поклонившись (поклавши руку до чола) з сімох боків, могутньої руки диван піднявся, падишах мовив: піди на базар, купи дві стебнованих хирки дервіша, – то візир пішов, купив, а тоді падишах і каже візиріві: “Гей, Лало, сьогодні нумо вирушимо з тобою у путь, подивімось, що за видиво покаже нам дзеркало долі”. Поодягали вони хирки, вийшли з палацу та подалися в путь. Падишах і мовить візиріві: ходи-но здійснимо омивання з цієї кринички та пару рекаятів намазу, трохи підживимось та продовжимо наш шлях. То здійснили вони омивання й зайнялися намазом; коли падишах вклонивсь направо та наліво, глядь – а поруч з ним стоїть дервіш. Падишах і каже: “Гей, дервіше, чом ти тут блукаєш?” А дервіш йому й відповідає: “Падишаху мій, ми мандрівники, то й блукаємо”. – “Гей, дервіше, а звідкіль ти дізнався, що я падишах?” А дервіш і каже: “Я, ваш раб Божий, стільки часу мандрую, то чого мені лише не траплялося, скільки разів бачив і злидні, і багатство, тож коли не пізнаю, що ти – падишах, а той, хто поруч тебе, – візир, то гріш ціна моєму дервішуванню”. Падишах йому й мовить: “Деде, дервіше, коли ти пізнав в мені падишаха, а в нім – візира, то напевне даси розраду й моєму горю”. Щойно дервіш відповів: “Я лише дервіш, а горе й розраду дає лише Господь”, – падишах на те одразу ж заперечив: “Ну ж бо, дервіше, милістю Всевишнього!” Тоді дервіш понишпорив рукою у своїй шкіряній торбі й дав падишахові яблучко: “Візьми ж, падишаху, оте яблучко, і коли прийдеш у гарем, то після вечірнього намазу щоб ти почистив яблучко та, з’ївши половину того яблучка сам, половину дав з’їсти ханум Султан, та ще у твоїй стайні є породиста кобилиця, то щоби дав і їй, і коли зляжеться тої ночі, Бог дасть, по закінченню дев’яти місяців і дев’яти днів народиться від тебе син, а від породистої кобилиці приведеться лоша, одначе, поки я не прийду, щоб не здійснювали ім’янаречення – ім’я я дам йому сам”. У такому дусі і постановили, тоді падишах стягнув було рукою до кишені з наміром дати трохи грошенят, аж дивиться – нема ні дервіша, нікого.

Піднявсь падишах одразу ж звідти та пішов у свій палац; щойно настав вечір, помолвивсь опісля заходу сонця і відразу ж взявся чистити яблучко, а шкірку від того яблучка віддав конюхові, попередивши, мовляв, віддай що шкірку породистій кобилі, а біля неї постав чалого жеребця. Отож з’їла свою половинку ханум Султан, і зляглися вони, і по дев’яти місяцях дев’яти днях дав Бог падишахові сина, в той час як кобила родила лоша. Вельми зрадив падишах та роздав великій кількості бідних бакшиш, тепер почали вони рости шехзаде-царевича, рік, два роки – так виповнилось йому сім літ. І коли грався він із дітьми, ті називали його “безіменним паничем”. Якось обридло шехзаде, що немає в нього імені, пішов він до матері і спитав, чого не дали йому імені, а мати відповіла: “Сину, то відає твій батько, ходи до нього”. Коли шехзаде зразу ж побіг до батька з тими ж словами, падишах відповів: “Сину мій, ти дістався мені в дар від одного дервіша, і поки той дервіш сюди не прийде, не можу я дати тобі імені”. Знатне панство навколо падишаха заперечило: “Але ж, наш падишаху, той дервіш сьогодні тут, а завтра там, хто його знає, коли він прийде”. Погодився на те падишах, отож узяли звідти шехзаде й почали вправлятися, аби дати дитині підходяще ім’я. Падишах наказав: “Підіть знайдіть вчителя, аби навчив мого спадкоємця читати-писати”. То знайшли вчителя на ім’я Даніель і привели його до падишаха. “Ну, вчителю, тобі доведеться навчити мого сина читати й писати”. І щойно Даніель відповів: “Як накаже його величність, але шехзаде у всьому білому світі не зможе вивчитись”, як падишах на те заперечив: “У мене на всім білім світі єдине дитя, то чому б йому не вивчитись? Хіба на тому світі вчитись?” – то Даніель промовив: “Ні, мій повелителю, не на тому світі, а під землею, накажіть зробити для нього такі сутерени, щоб не бачив він ані сонячного, ані місячного світла. Отоді шехзаде буде вчитися, бо якщо вчитиметься він у прихованому місці, то нічого не бачитиме і не займатиметься уроками”. Відтак наказав падишах збудувати сутерени під землею, і з молитвою та хвалою лишили їх там. Вчитель Даніель почив навчати шехзаде, рік, два, якраз до дванад-

цяти років вчився шехзаде і навчився усіх наук. Якось одного дня, коли принесли шехзаде їжу і він їв м'ясо, потрапила йому у горло кістка. Тож шехзаде, одразу ж вийнявши кістку з рота, підкинув її вгору. Та кістка вдарила у скляний дах, дах розбився, і сонце увірвалося всередину. Шехзаде намагався піймати теє сонце, і так старався, що упрів так, що піт очі заливав, аж вчитель зайшов у кімнату і побачив упрілого шехзаде, мовив: “Що ви, царевичу, не могли знайти чого кумеднішого?” На що шехзаде відповів: “Та, вчителю, так мені нудно на душі, виведіть мене трохи надвір”. Відтак вчитель мовив “ну добре”, привів до великого човна попід двері палацу, повів туди шехзаде, і сіли вони, і коли шехзаде почав обдивлятися на всі чотири боки, то побачив, як з воріт з'явився мисливець із соколом у руці та гончаком поза собою. І коли, уважно роздивляючись на нього, спитав він учителя, що то таке, той попросив, аби він повертався назад. Шехзаде погодився: “Добре, вернімося, але я теж хочу від батька мого такого коня, сокола й гончака”. Почувши це, вчитель Даніель пообіцяв: “Слухаюсь, прошу повертатися назад, я скажу твому батькові шахові (про це)”, – і вони повернулись до сутеренів.

Потім Даніель став перед його падишахською величністю та по одному передав відповіді шехзаде. (На той час шехзаде виповнилося 16 років.) Тоді падишах віддав наказ візиру, щоб зібралися аристократи, і тепер, коли вони зійшлися до купи, падишах сказав: “Знудився син мій, принц, ось і він поїде, давайте з цієї нагоди наречемо його іменем”. (Тож) привели туди принца, і поки вони судили-рядили підходяще ім'я, як раптом з'явився той дєрвіш; після обміну люб'язностями дєрвіш мовив: “Мій падишаху, хай принцове ім'я буде шах Ісмаїл, а ім'я лошаті буде (блукалець) Камер”, – і зник. Падишах хоч і довго шукав дєрвіша, аби винагородити, та його так і не знайшли. Тоді щойно наказав падишах: “Дайте-но шаху Ісмаїлові п'ятнадцять гідних осіб, щоб поїхав із ними на лови розважитись”, – то одразу ж побігли й знайшли та привели тридцять молодців, то вони порадилися, де їхатимуть того вечора, наступного дня з великою помпою та веселощами вирушили на лови. Рівно двадцять днів блукали вони по ловах, (аж поки) вийшли до якогось джерела. Поки шах Ісмаїл оглядався на чотири боки, то побачив навпроти гору (та мовив): “Браття мої, завтра поїду я на ту гору, що видніється, ви ж ідьте по інших місцях”, – й, піднявшись, розійшлися по своїх місцях.

Тої ночі шах Ісмаїл випив сповненої кохання (солодкої отрути) з рук сорока святих... Уставши вранці рано, (хлопці) зібрались навколо того джерела, і кожен поїхав у свій бік, давши слово й домовившись, що по поверненню знову зберуться коло джерела. Ми ж перейдімо до шаха Ісмаїла. Сівши на коня, шах Ісмаїл виїхав на тую гору, що виднілась, та почав було обдивлятися, коли побачив – біля підніжжя гори є прекрасна яйла, тече чимала річка, а на березі річки пасеться джейран. Одразу ж напустив шах Ісмаїл свого гончака, біжить джейран – а гончак наздоганяє, шах Ісмаїл за ними – (глядь) джейран сховався у якимсь наметі. Під'їхав шах Ісмаїл до намету та почав оглядати намети, аж бачить – з намету вийшла прекрасна дівчина, коли й дівчина глядь – біля намету стоїть прекрасний парубок; щойно побачила вона парубка, як закохалася в нього. І шах Ісмаїл, щойно побачивши, закохався – та так і знепритомнів. Дивиться дівчина (й не знає), що їй робити. Неподалік од намету була якась стара, то дівчина ну її благати: “Леле, тітонько, до нашого намету під'їхав якийсь прекрасний парубок і там зомлів, леле, бабусю, йди-но поможи, посадовімо його на коня та відправимо звідки був, а то приїдуть мої тато-мама з братами, йнятимуть на мене підозру”. І хоч як вона не хапала юнака за коміра – ніяк не могла відвести від парубка очей, адже й дівчина тої ночі у своєму дівочому сні була побачила шаха Ісмаїла. Тоді стара сказала: “Доцю, порятунок від цього – розв'язи зав'язки на своїх грудях та проведи ними перед його очима, отоді він отямиться, бо лише твої перса йому ліки”. Загмарився розум дівчині, відкрила вона груди та провела ними перед очима парубка – й опритомнів він. Оглянувшись, наче божевільний закоханий, промовив він до дівчини:

Прогавив я джейрана, не зміг поїхати,
Раптом (невчасно) показує(ться) світло твого обличчя,
Ти ввергла мене в море кохання,
А в серце вселила полум'я вогню.
(Дівчина каже:) – Скільки тисяч мисливців блукає цією горою,

Як сокіл на куріпку, накинься та прийди,
Чого ж ти потонув у морі кохання,
Візьми колись кинься в самі глибини та прийди.
(Шах Ісмаїл:) – Немає подібних твоїм бровам, що як тятива,
Вб'є любов до тебе, не дасть порятунку.
Вогонь твоїх щік – наче танок з бубном,
Наче запалює сонце з місяцем.
(Дівчина каже:) – По голосу твоєму я уподібнила тебе до солов'я,
(Як) соловей подає голос, то руйнується клітка,
Любий, ради тебе я відкинула завісу з лица,
Зірви цілунок з лица мого та прийди до мене.
(Шах Ісмаїл:) – Багатоманітним (став світ, сповнився кольорами), як я побачив тебе.
Твої перламутрові нігті – то наче писана золотом рука,
Бачу діамантову скарбницю твоїх грудей,
То побачу й те, що вкрите мармуром...

¹ З огляду на брак місця наводимо лише текст перших 9 сторінок оповідання, надрукованого караманлідікою в Одесі.

² Öldükten. – *İ.D.*

³ Помилково замість *Radisaxım*. – *Прим. перекл.*